

ALISHER NAVOIY IJODINING EKOLOGIK TAHLILI: EKOKRITIK
YONDASHUV

Zuhra Ahmadova

TDSHU, Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti

Antropologiya va Etnologiya yo'nalishi

3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar; PhD B.Odilov.

@ahmadovazuhra6@gmail.com

+998 97 522 73 10

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodidagi tabiat obrazlari ekologik adabiyotshunoslik — ekokritik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Navoiy asarlarida tabiat unsurlari nafaqat estetik bezak sifatida, balki inson ruhiy holati, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy munosabatlarning ramzi sifatida talqin qilinadi. Maqolada bog', gul, daryo, shamol, qush kabi tabiat elementlari poetik funksiyada o'rganiladi hamda ular orqali muallifning ekologik ongga ega bo'lganini ko'rsatish maqsad qilingan. Bu tahlil Navoiy merosini zamonaviy ekologik muammolar kontekstida qayta o'qishga imkon beradi.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, ekokritika, tabiat obrazlari, ekologik ong, tasavvuf, adabiyot tahlili*

Abstract: *This article analyzes the images of nature in the work of Alisher Navoi based on the ecological literary criticism - ecocritical approach. In Navoi's works, elements of nature are interpreted not only as aesthetic decoration, but also as symbols of human mental state, moral qualities and social relations. The article studies elements of nature such as a garden, flower, river, wind, bird in a poetic function and aims to show that the author has ecological consciousness through them. This analysis allows us to reread Navoi's legacy in the context of modern ecological problems.*

Keywords: *Alisher Navoi, ecocriticism, images of nature, ecological consciousness, mysticism, literary analysis*

Ekokrititsizm¹ — bu adabiy asarlarda tabiatning oʻrni, uning inson bilan oʻzaro munosabati va ekologik qadriyatlarning aks ettirilishini tahlil qiluvchi adabiyotshunoslik yoʻnalishidir. Ushbu yondashuv Gʻarbda XX asr oxirlarida shakllangan boʻlsa-da, Sharq adabiyotida, xususan Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning asarlarida ekologik tafakkurning qadimiy ildizlari mavjud. Ekokrititsizm (ecocriticism) — adabiyot va ekologiyani bogʻlaydigan adabiy nazariya boʻlib, Cheryl Glotfelty² va Lawrence Buell kabi tadqiqotchilar tomonidan asoslab berilgan. Bu yondashuv adabiyotdagi tabiat tasvirlarining madaniy va axloqiy maʼnosini ochib beradi.

Navoiy asarlarida tabiat manzaralari koʻp uchraydi. Ammo bu tasvirlar faqat bezak uchun emas, balki maʼnaviy, axloqiy va estetik gʻoyalarni ifodalovchi poetik vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu maqolada Navoiy ijodining ekologik jihatlarini zamonaviy ekokritik yondashuv bilan tahlil qilinadi.

Alisher Navoiy gʻazallarida tabiatga oid obrazlar (gul, bogʻ, bulbul, yel, qush, toʻlqin) faqat fon emas, balki inson his-tuygʻularining tashqi ifodasi sifatida ishlatiladi. Bu obrazlar sevgi, iztirob, orzu va sabr kabi ruhiy holatlarni tushuntiradi. Gul va bulbul — anʼanaviy sharqona ramzlar boʻlsa-da, Navoiy ularni ruhiy azob, sadoqat va beqaror goʻzallik timsoli sifatida talqin qiladi:

“Har gul ichra mingla bulbulon xunrezlik aylab yurgʻali,

Yuzlaringni gulgun ayladim, koʻnglimni bogʻ aylab.”

(Navoiy, Gʻazal)

Bogʻ va tabiat — bu yerda jismoniy emas, balki ruhiy poklanish va yuksalish joyi sifatida tasvirlanadi. Bogʻ - jannatning yer yuzidagi aksi, bir vaqtning oʻzida orzu va iztirob maskani:

“Bogʻ ichra har lahza gʻam toʻkdim, shodligʻimni sochdim,

Gulgʻun koʻrinar ammo, xunimdan rangin edi.”

¹ U birinchi boʻlib Jozef Miker tomonidan “Omon qolish komediyasi: adabiy ekologiya boʻyicha tadqiqotlar” (1972) asarida “adabiy ekologiya” deb nomlangan gʻoya sifatida yaratilgan.

² Cheryl Glotfelty (Ph.D., Kornell universiteti) Renodagi Nevada universitetining adabiyot va atrof-muhit boʻyicha yordamchi professori. U Adabiyot va atrof-muhitni oʻrganish assotsiatsiyasining asoschilaridan biri va hozirgi prezidenti, ISLE: Adabiyot va atrof-muhitdagi fanlararo tadqiqotlar hammuassisi va yordamchi muharriri.

Navoiy bog'ni ijtimoiy uyg'unlik va axloqiy poklik makoni sifatida ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu tabiat go'zalligi vaqtinchalik va o'tkinchi ekani ta'kidlanadi.

Navoiyda tabiat obrazlari insonning ichki holatini ko'zgudek aks ettiradi. U tabiatni inson holatlarini tasvirlash vositasi sifatida qo'llaydi: quyosh – umid, tun – g'am, shamol – o'zgaruvchanlik, to'lqin – qalb iztirobi:

*“Ko'nglum to'lqunidek shoshar har lahza yelin ichra,
Beqaror ko'ngilga, beqaror shamol yo'ldosh bo'lur.”*

Zamonaviy ekologik muammolar (tabiatning buzilishi, iqlim o'zgarishi, inson va muhit o'rtasidagi ziddiyat) sharoitida Navoiy merosi yangi ahamiyat kasb etadi. Uning tabiatga nisbatan hurmat va izzatga asoslangan yondashuvi ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim manba bo'lishi mumkin.

Navoiy o'z davrida inson bilan muhit o'rtasidagi uyg'unlikni asrash, muvozanatni buzmaslik g'oyasini she'riy shaklda ilgari surgan:

*“Ko'z yashig'in sunbulga yelp, sabzazor ochilsin,
Qon emas, nur to'k muhabbatda bog' ichra, ey odamzod.”*

Bu misra zamonaviy ekologik xulq va ongni shakllantirishga chorlovdek jaranglaydi. Shuningdek, “Hayrat ul-abror”³ dostonida tabiat tasviri orqali axloqiy yetuklik va ruhiy poklik timsollarini ko'ramiz. Navoiy bu asarda ijtimoiy muammolar, adolatsizlik, zo'ravonlik muhitida inson tabiiy uyg'unlikka intilishi haqida yozadi.

Xulosa

Alisher Navoiy ijodida tabiat obrazlari nafaqat she'riy bezak, balki falsafiy, axloqiy va ma'naviy g'oyalarni ifodalovchi kuchli poetik⁴ vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ekokritik tahlil Navoiy asarlarida inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik, ekologik muvozanat haqida chuqur mulohazalar borligini ko'rsatadi. Navoiy tafakkuri bizga atrof-muhitga nisbatan qadimiy, ammo zamonaviy talablarga mos yondashuvni eslatadi.

³ Hayrat ul-abror (o'zbekcha: Yaxshi kishilarning hayratlanishi) — Alisher Navoiy qalamiga mansub "Xamsa"ning birinchi dostoni (1483) bo'lib, pand-nasihat ruhidagi ta'limiy-axloqiy, falsafiy doston. 3,988 baytdan iborat bo'lib, 64 bob, 20 maqolatdan tashkil topgan.

⁴ Poetika (yun. poietike — poetik san'at) — badiiy asarlarda ifoda vositalari tizimi haqidagi fan, eng qadimiy adabiyotshunoslik fani.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Navoiy, A. (2002). Xazoyin ul-maoniy. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.
http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=16
2. Oripov, M. (2021). "Navoiy g'azaliyotida ekologik obrazlar". Adabiyotshunoslik ilmiy jurnali, №2. <https://adabiyotshunoslik.uz/maqolalar/navoiy-gazali-ekologik>
3. Glotfelty, C. & Fromm, H. (1996). The Ecocriticism Reader. University of Georgia Press. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/j.ctt46nwmk>
4. Baxtiyorov, S. (2020). Tasavvuf va tabiat obrazlari: Navoiy asarlarida. Buxoro: Ilm Ziyo. <https://elibrary.uz/navoiy-tabiat-tasavvuf>
5. Buell, L. (1995). The Environmental Imagination. Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674258624>